

Prof. Dr. Cees den Heyer

Wie is Jezus?

Het klassieke en meest voor de hand liggende antwoord op die vraag luidt: Jezus is de Messias. In de evangeliën lijkt nog enige onzekerheid te bestaan. Zo vertelt Mattheüs dat Johannes de Doper vanuit de gevangenis aan Jezus de vraag laat overbrengen: *Bent u degene die komen zou of moeten we een ander verwachten?* Op die vraag geeft Jezus geen duidelijk of ondubbelzinnig antwoord: *Zeg tegen Johannes wat jullie horen en zien: blinden kunnen weer zien en verlamden weer lopen, mensen met huidvraat worden gereinigd en doven kunnen weer horen, doden worden opgewekt en aan armen wordt het goede nieuws bekendgemaakt.* Natuurlijk is dat een vreugdevolle boodschap maar het is geen antwoord op de vraag. De apostel Paulus laat geen ruimte voor twijfel. In zijn brieven spreekt hij regelmatig over *Jezus Christus* of *Christus Jezus*. Het Griekse woord ‘christos’ (= Christus) is een vertaling van een Hebreeuws woord dat ‘gezalft’ betekent en daar is ons woord Messias van afgeleid. In die zin spreekt Paulus duidelijke taal. Maar daarmee zijn de vragen niet opgelost. Want wat betekent het precies wanneer iemand de Messias wordt genoemd. Wat kan/mag van een Messias verwacht worden?

Messias

Omdat Jezus traditioneel als de Messias wordt gezien, is in de christelijke traditie de overtuiging ontstaan dat de verwachting van de komst van de Messias het centrum of de kern van het Oude Testament zou zijn.

De realiteit is daarmee in tegenspraak. We zouden ook kunnen concluderen dat het christelijke dogma het Oude Testament in een keurslijf dwingt dat het niet past. Het Oude Testament is een veelkleurig boek dat zich niet eenvoudig laat samenvatten of tot een kern/centrum gecomprimeerd kan worden.

De waarheid is dat het Oude Testament betrekkelijk weinig aandacht besteedt aan de komst van de Messias. De Hebreeuwse term – de gezalfde van de Heer’ komt in het gehele Oude Testament slechts zo’n dertig maal voor. En de meeste teksten hebben bovendien betrekking op koning Saul – en hij is notabene een mislukte koning die we niet graag als model van de Messias beschouwen. De herdersjongen David wordt door de profeet gezalfd en kan als volwassen koning de gezalfde van de Heer genoemd worden. Daar blijft het bij. Tijdens de Babylonische ballingschap duikt de term de gezalfde van de Heer plotseling weer op. Ditmaal wordt het door de profeet niet toegepast op een telg uit het geslacht van David, maar op de Perzische koning Cyrus, de wereldveroveraar, die de ballingen toestemming geeft terug te keren naar het joodse land (zie Jesaja 45). Het huis van David is inmiddels van het toneel verdwenen en zal ook niet meer terugkeren op de troon in Jeruzalem.

Omstreeks het jaar 50 v.Chr. wanneer het joodse land ingelijfd is bij het Romeinse imperium vestigt een onbekende schriftgeleerde zijn hoop op de komst van een zoon van David – de gezalfde van de Heer. Hij zal de vijanden – d.w.z. de Romeinen – uit het land verdrijven. Hij wordt getypeerd als een strijdvaardige Messias.

Jezus Messias?

Wie de evangeliën nauwkeurig leest, moet concluderen dat Jezus niet beantwoordt aan het beeld van een Messias die strijdt en overwint. Het tegendeel is het geval. Van een overwinning is geen sprake. Hij wordt door de Romeinen gekruisigd, zoals dat ook met andere mislukte opstandelingen – Spartacus! – is gebeurd. Weliswaar leggen Mattheüs en Lucas nadruk op het feit dat hij een afstammeling is van koning David – een zoon van David – maar hij gedraagt zich niet als een pretendent voor de kroon. Volgens Marcus is hij als timmerman werkzaam – een eerzaam beroep – maar niets wijst in de richting dat hij optreedt als de aanvoerder van een groep Zeloten die zich verzetten tegen de Romeinse overheersing. Jezus' dood aan het kruis doet meer denken aan een vergissing of een overspannen reactie van de Romeinse bezettingsautoriteiten die bij het naderen van het feest van Pesach – herdenking van de bevrijding van de slavernij in Egypte – extra gespannen waren, omdat die herinnering elk jaar opnieuw tot onrust leidde door heetgebakerde vrijheidsstrijders.

Andere beelden van Jezus

De conclusie moet zijn dat Jezus in het geheel niet beantwoordt aan het beeld van een strijdvaardige Messias. Tegen die achtergrond is het begrijpelijk dat de leerlingen en de vroegchristelijke gemeente zich gedwongen zagen in Schrift en traditie op zoek te gaan naar andere woorden en begrippen die een antwoord zouden kunnen geven op de vraag naar de identiteit van Jezus.

Toen ik mij met deze problematiek bezighield, realiseerde ik mij op een gegeven moment dat in het Nieuwe Testament ten aanzien van Jezus niet alleen profetische teksten geciteerd worden maar ook een verrassend aantal oudtestamentische psalmen. Dat gegeven heb ik nader uitgewerkt in een aantal publicaties en een samenvatting daarvan is te vinden in de leeswijzer (meer informatie en tal van tekstverwijzingen heb ik daar verzameld).

In de lezing was ik genoodzaakt in verband met de beperkte tijd een selectie te maken:

Psalm 2 – Het besluit van de HEER wil ik bekendmaken. Hij sprak tot mij: Jij bent mijn zoon, ik heb je vandaag verwekt. De psalmtekst wordt geciteerd door Marcus in de perikoop over de doop van Jezus door Johannes de Doper: *Er klonk een stem uit de hemel: Jij bent mijn geliefde Zoon, in jou vind ik vreugde*. Mattheüs en Lucas volgen de tekst van Marcus vrijwel woordelijk.

In de christelijke traditie wordt deze tekst traditioneel uitgelegd in de zin van het dogma dat Jezus de 'Zoon van God' is. Het is in die zin geen verrassing dat de vertalers van Marcus en de andere evangelisten 'zoon' met een hoofdletter schrijven. Dat is geen vertaling in de strikte zin van het woord, maar een dogmatische interpretatie. In de oudtestamentische tekst staat in de vertaling geen hoofdletter en dat doet beter recht aan de Hebreeuwse tekst. In de oudtestamentisch-joodse traditie is het niet vreemd om de koning een 'zoon van God' te noemen, zonder dat van een godenzoon gesproken kan worden. De bijbel maakt een duidelijk onderscheid tussen God en mensen – daartoe behoort ook de koning van Israël. In Egypte en andere omringende landen en volken is dat heel anders, want daar worden koningen vaak vergoddelijkt. In Israël is dat volstrekt uitgesloten. Blijft de vraag hoe we de tekst in de evangeliën moet vertalen, met een hoofd- of een kleine letter? Ik ben van mening dat we voor een kleine letter moeten kiezen. Het dogma van de goddelijkheid van Jezus heeft Marcus nog

niet kunnen kennen. Het kwam pas later tot stand. Met name door de proloog van het evangelie van Johannes.

Psalm 22 – *Mijn God, mijn God, waarom hebt u mij verlaten? U blijft ver weg en redt mij niet, ook al schreeuw ik het uit. 'Mijn God! Roep ik overdag, en u antwoordt niet, 's nachts, en ik vind geen rust'.*

Combineren we de lijdensverhalen in de vier evangeliën dan heeft Jezus aan het kruis een zevental uitspraken gedaan. Ik meen mij nog te herinneren dat we die vroeger uit het hoofd moesten leren. Maar dat is lang geleden. Inmiddels is mij door nauwkeurige bestudering van de vier evangeliën duidelijk geworden dat er grote verschillen bestaan. Feitelijk is niet goed mogelijk een antwoord te geven op de vraag wat Jezus nu precies gezegd heeft hangend aan het kruis. Misschien wel niets. Want wat zou een mens kunnen zeggen, als hij verscheurd wordt door pijn en verdriet.

Misschien dat Marcus nog het meest de werkelijkheid heeft benaderd (en Mattheüs is hem gevolgd): *Eloï, Eloï, lema sabachtani – Mijn God, mijn God, waarom hebt u mij verlaten'.* Psalm 22 wordt gerekend tot de psalmen van de *lijdende rechtvaardige*. Zowel het Oude Testament als de latere joodse traditie maakt er geen geheim dat de vromen – zij die trouw blijven aan God en zijn geboden – zij worden ook rechtvaardigen genoemd – geconfronteerd kunnen worden met tegenslagen, verdriet, vervolging, lijden. Het boek Job tekent dat lijden van de rechtvaardige. Job legt zich er niet bij neer, maar komt er tegen in opstand, zelfs tegen God. Hij heeft geen ander adres en klaagt God aan bij God zelf. De evangelisten Marcus en Mattheüs geven Jezus een plaats in die rij van lijdende rechtvaardigen – een rij die niet eindigt bij Jezus, maar doorgetrokken kan en moet worden tot in onze tijd – het aloude concept kreeg een nieuwe actualiteit in het theologische denken over de Sjoa – ik verwijs naar het boek van André Schwarz-Bart, *De laatste der rechtvaardigen*.

In het evangelie van Marcus sterft Jezus met die wanhoopskreet op zijn lippen. Krijgt hij een antwoord? Marcus zwijgt er over. Als de vrouwen ontdekken dat het graf leeg is, vluchten ze in paniek weg. Ze durven niemand iets te zeggen. En dat is het einde van het oudste evangelie.

Totaal anders beschrijft het evangelie van Johannes het lijden en sterven van Jezus. Voor de vierde evangelist is Jezus de Zoon van God – ja, zelfs de God – die precies weet wat hem te wachten. Hij wordt niet verrast door wat hem overkomt. Hij weet. Het laatste woord van Jezus luidt: *Het is volbracht'.*

Psalm 110:4 – *De HEER heeft gezworen, en komt op zijn eed niet terug: 'je bent priester voor eeuwig, zoals ook Melchisedek was.*

Psalm 110 is een van vreemdste psalmen in het oudtestamentische psalmboek. Wat kan deze bijdragen aan het formuleren van een antwoord op de vraag naar de identiteit van Jezus? Het meest voor de hand liggende antwoord is: niets, helemaal niets. Wie de leeswijzer raadpleegt zal tot zijn/haar verrassing ontdekken dat die Psalm populair is geweest bij de schrijvers van het Nieuwe Testament.

Ik beperk mij nu tot één facet en dat betreft de figuur van Melchisedek. Wie is die man? Hij komt in de bijbel op slechts drie plaatsen voor, naast de genoemde Psalm ook in het boek Genesis en dan nog wel in een perikoop waarin verteld wordt dat Abram, de patriarch ten

strijde trekt tegen een aantal koningen die zelfs overwint. Na de strijd verschijnt Melchisedek: *En Melchisedek, de koning van Salem, liet brood en wijn brengen. Hij was een priester van God, de Allerhoogste, en sprak een zegen over Abram uit.* Na het samenzijn van Melchisedek en Abraham verdwijnt de priester-koning volledig uit het beeld in het Oude Testament – met uitzondering van de genoemde Psalm 110 – keert hij terug in de brief aan de Hebreëen – een uitvoerig geschrift dat zonder overdrijven gerekend kan worden tot de wonderlijkste nieuwtestamentische geschriften. We weten niet wie de brief – is het wel een brief, of is het lange preek? – geschreven heeft. Ook naar de tijd waarin het epistel ontstond kunnen we slechts gissen en over het adres is ook niets met zekerheid te zeggen.

De inhoud is veelzijdig, maar als kern kan worden genoemd dat een gemeente die zich in moeilijke omstandigheden bevindt – of meent te bevinden – bemoedigd wordt. Vooral het elfde hoofdstuk is indrukwekkend: het bevat een lange rij namen van mensen – mannen en vrouwen – die ondanks alles trouw gebleven zijn aan het geloof in God – een lange rij geloofsgetuigen.

Het is mogelijk dat de 'brief' geschreven is korte tijd na de verwoesting van de joodse tempel in Jeruzalem in het jaar 70. Ook joodse christenen werden door deze ramp getroffen. Het schisma jodendom-christendom was in die tijd nog geen realiteit. Niet-joodse christenen hadden weinig of geen binding met de tempel in Jeruzalem. Maar voor joodse christenen was de situatie complexer. Konden zij zonder tempel? In het zevende hoofdstuk schrijft de auteur uitvoerig over de figuur van Melchisedek. De slotsom staat in het achtste hoofdstuk dat als volgt begint: *De kern van mijn betoog is dat wij een hogepriester hebben – (hij bedoelt Jezus!) – die in de hemel plaatsgenomen heeft aan de rechterzijde van de troon van Gods majesteit...* Het betoog is uitvoeri, maar komt er op neer dat Jezus nu de ware hogepriester is die niet alleen meer is dan Melchisedek, maar zijn dood is ook meer dan de offers in de oude tempel. Met andere woorden: de gemeente van joodse christenen behoeven niet meer te treuren over de ondergang van de tempel.

Conclusie

Het Nieuwe Testament gebruikt – soms citeert – het Oude Testament. Het doet dat op een wijze die niet gemakkelijk is samenvatten. We kennen het schema *verwachting en vervulling*. Met name het evangelie van Mattheüs maakt er vaak gebruik van. Allerlei gebeurtenissen uit het leven van Jezus worden geïnterpreteerd als vervullingen van profetische uitspraken (zie de geboorteverhalen in de eerste twee hoofdstukken van het evangelie).

Het is een betrekkelijk eenvoudig schema, maar het roept toch ook allerlei vragen op, want echt 'kloppen' doet het niet altijd. Ik verwijs alleen naar het beroemde/beruchte voorbeeld in Mattheüs 2:23 *'de maagd zal zwanger zijn en een zoon baren'*. Mattheüs citeert een tekst van de profeet Jesaja 7:14 *'de jonge vrouw is zwanger, zij zal spoedig een zoon baren'*. Heeft Mattheüs bewust de tekst enigszins veranderd?

Een oudtestamentische tekst staat in het Nieuwe Testament in een nieuwe context – gaat functioneren in een nieuwe situatie. Misschien blijven de woorden gelijk, maar de omstandigheden doen een nieuwe betekenis ontstaan. Dat is een ingewikkeld proces dat tot veel vragen en veel verwarring aanleiding kan geven. Maar het is nu eenmaal niet anders. We hebben met eeuwenoude teksten te maken...